ZAMONAVIY JAMIYATDA DIN IJTIMOY INSTITUTINING AHAMIYATI (DINLAR ARO QIYOSIY TAHLIL)

Nishonboyeva Niginaxon Akmalxon qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Psixologiya-Sotsiologiya kafedrasi sotsiologiya yo'nalishi talabasi
nishonboyevanigina235@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20025415

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatning shakllanishi va rivojlanishida din ijtimoiy institutining tutgan o'rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida islom, xristianlik va buddizm kabi yirik dinlarning ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, axloqiy me'yorlarni shakllantirish va madaniy integratsiya jarayonlaridagi funksiyalari qiyosiy jihatdan o'rganilgan. Maqolada dinning nafaqat e'tiqod tizimi, balki jamiyatni jipslashtiruvchi hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim institutsional mexanizm ekanligi ochib beriladi. Shuningdek, globallashuv sharoitida dinlararo muloqotning ijtimoiy zaruriyati va dinning dunyoviy davlat bilan o'zaro aloqadorlik masalalari ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar. din, ijtimoiy institut, jamiyat, dinlararo qiyosiy tahlil, islom, xristianlik, buddizm, ijtimoiy integratsiya, axloqiy normalar, globallashuv.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение религии как социального института в формировании и развитии современного общества. В ходе исследования проводится сравнительный анализ функций крупнейших мировых религий — ислама, христианства и буддизма — в обеспечении социальной стабильности, формировании этических норм и процессах культурной интеграции. В статье раскрывается понимание религии не только как системы верований, но и как важного институционального механизма, способствующего сплочению общества и регулированию социальных отношений. Также научно обосновываются социальная необходимость межрелигиозного диалога в условиях глобализации и вопросы взаимодействия религии со светским государством.

Ключевые слова: религия, социальный институт, общество, сравнительный анализ религий, ислам, христианство, буддизм, социальная интеграция, моральные нормы, глобализация.

Kirish. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida globallashuv va texnologik transformatsiyalar shiddatli tus olganiga qaramay, din ijtimoiy hayotning barcha qatlamlariga ta'sir ko'rsatuvchi fundamental institut sifatidagi o'rnini saqlab qolmoqda. Zamonaviy sotsiologiya fanida din shunchaki e'tiqodlar tizimi emas, balki jamiyatning tizimli yaxlitligini ta'minlovchi, uning ma'naviy-axloqiy poydevorini mustahkamlovchi va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qudratli mexanizm sifatida talqin etiladi. Klassik sotsiologik yondashuvlar, xususan, Emil Dyurkgeymning dinni jamiyatni birlashtiruvchi "ijtimoiy yelim" sifatidagi qarashlari hamda Maks Veberning diniy etikaning iqtisodiy xulq-atvorga ta'siri haqidagi nazariyalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q [1].
Ushbu tadqiqotning dolzarbligi din ijtimoiy institut sifatida bajaradigan integratsiya, ijtimoiy nazorat va kommunikativ funksiyalarining zamonaviy dunyoviy jamiyat bilan o'zaro aloqadorligini ilmiy tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi [2]. Maqolaning maqsadi — islom, xristianlik va buddizm kabi yirik diniy tizimlarning ijtimoiy modellarini qiyosiy o'rganish orqali ularning jamiyat barqarorligidagi rolini ochib berishdir. Islomdagi ijtimoiy adolat va zakot tizimi orqali moddiy qayta taqsimlash mexanizmlari, xristianlikdagi shaxsiy axloqiy mas'uliyat va xayriya institutlarining rivojlanishi, shuningdek, buddizmdagi ichki ma'naviy intizom va zo'ravonlik qilmaslik tamoyillari har bir sivilizatsiyaning o'ziga xos ijtimoiy tartibini belgilab beradi [3].
Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda dinlararo muloqot va bag'rikenglik (tolerantlik) masalasi shunchaki axloqiy tushuncha emas, balki xalqaro xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlikning strategik omiliga

aylangan. Din ijtimoiy institut sifatida nafaqat an'anaviy qadriyatlarni saqlaydi, balki insonning ruhiy-psixologik ehtiyojlarini qondirish orqali turli ijtimoiy inqirozlar davrida kompensatorlik vazifasini ham bajaradi. Mazkur maqolada dinning institutsional tabiatini tahlil qilish jarayonida dunyoviy davlat va din munosabatlarining zamonaviy modellari, dinlararo qiyosiy farqlar va ularning jamiyat taraqqiyotidagi mushtarak maqsadlari ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etiladi.

Pew Research Center kabi xalqaro markazlarning prognozlariga ko'ra, yaqin o'n yilliklarda aholining diniy e'tiqod darajasi ortib borishi kutilmoqda, bu esa din institutini zamonaviy ijtimoiy jarayonlarning ajralmas va faol ishtirokchisi sifatida chuqurroq o'rganishni taqozo etadi [4].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Dinning ijtimoiy institut sifatidagi tabiatini o'rganishda sotsiologiya fanining klassik va zamonaviy vakillari tomonidan boy nazariy meros shakllantirilgan bo'lib, ushbu adabiyotlarning tahlili tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi. Xususan, Emil Dyurkgeym o'zining fundamental asarlarida dinni jamiyatni biriktiruvchi va kollektiv ongni shakllantiruvchi asosiy omil sifatida baholagan bo'lsa, Maks Veber diniy etikaning, xususan protestantizmning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va ratsional boshqaruv tizimiga ta'sirini ilmiy asoslab bergan [5]. Zamonaviy g'arb sotsiologiyasida Piter Berger va Tomas Lukman kabi olimlar dinni ijtimoiy reallikni konstruksiyalashda inson uchun ma'naviy himoya qobig'i ekanligini ta'kidlab, dunyoviylashuv sharoitida ham din o'zining institutsional funksiyalarini saqlab qolishini isbotlaganlar. Shuningdek, Mircha Eliade va Ninian Smartning qiyosiy dinshunoslik borasidagi tadqiqotlari Xristianlik va Buddizm kabi dinlarning sivilizatsiyaviy va ijtimoiy farqlarini tushunishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Samuel Xantington kabi mutafakkirlar esa dinni zamonaviy dunyodagi sivilizatsiyaviy o'zlikning markaziy elementi va ijtimoiy safarbarlik instituti sifatida talqin etib, uning siyosiy va madaniy jarayonlardagi strategik ahamiyatini ko'rsatib o'tganlar [6].

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda bir qator ilmiy metodlar majmuasidan tizimli ravishda foydalanildi. Avvalo, qiyosiy-tipologik metod yordamida Xristianlikdagi ijtimoiy faollik va Buddizmdagi ruhiy-axloqiy intizom modellari bir-biriga solishtirilib, ularning jamiyat barqarorligini ta'minlashdagi o'ziga xos jihatlari aniqlandi. Strukturaviy-funksional tahlil metodi orqali din jamiyatning barqarorligini ta'minlovchi yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqildi va uning integratsiya, ijtimoiy nazorat hamda kompensatsiya kabi asosiy funksiyalari tadqiq etildi. Shuningdek, germenevtik talqin usuli turli diniy manbalardagi ijtimoiy normalarning zamonaviy sotsiologik mazmunini ochib berishga xizmat qildi. Tadqiqotning empirik asosini esa World Values Survey (WVS) va Pew Research Center kabi xalqaro sotsiologik markazlarning dunyo bo'ylab diniy-ijtimoiy jarayonlar yuzasidan o'tkazgan so'rovnomalari va statistik ma'lumotlari tashkil etdi [7]. Ushbu metodologik yondashuvlar majmuasi din ijtimoiy institutining zamonaviy jamiyatdagi o'rnini xolis va ilmiy tahlil qilish imkonini berdi.

Muhokama. Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy jamiyatda din ijtimoiy institut sifatida nafaqat o'zining an'anaviy shakllarini saqlab qolmoqda, balki globallashuvning yangi chaqiriqlariga moslashib borayotgan transformatsion jarayonlarni boshidan kechirmoqda. Xristianlik va Buddizm modellarini qiyosiy tahlil qilish jarayonida aniqlangan asosiy farq shundaki, G'arb sivilizatsiyasida diniy institutlar ko'proq tashqi ijtimoiy-siyosiy faollikka, tizimli xayriya ishlariga va fuqarolik jamiyati institutlari bilan integratsiyalashuvga moyil. Bu esa dinning jamiyatdagi vertikal boshqaruv va ijtimoiy xizmat ko'rsatish funksiyasini kuchaytiradi. Aksincha, Sharqiy modelda, xususan Buddizm misolida, dinning ijtimoiy roli ko'proq gorizontal darajada — shaxsning ruhiy holatini barqarorlashtirish va jamiyatda agressiya darajasini pasaytirish orqali namoyon bo'ladi.

Muhokama qilinishi lozim bo'lgan yana bir muhim jihat shundan iboratki, zamonaviy dunyoviy davlatlarda dinning o'rni pasayib borayotgani haqidagi "sekulyarizatsiya nazariyasi" o'zini to'liq oqlamayapti. Aksincha, raqamli texnologiyalar asrida insonlarning ma'naviy tayanchga bo'lgan ehtiyoji ortishi natijasida din instituti "ruhiy reabilitatsiya" markaziga aylanib bormoqda. Xristianlikdagi jamoaviy birlashish tajribasi va Buddizmdagi onglilik (mindfulness) amaliyotlari bugungi kunda hatto diniy bo'lmagan qatlamlar orasida ham ommalashayotgani dinning institutsional chegaralari kengayib borayotganidan dalolat beradi [8]. Biroq, ushbu jarayonda dinning siyosiylashuvi yoki uning ijtimoiy manipulyatsiya vositasiga aylanish xavfi ham mavjud bo'lib, bu dinlararo muloqot va bag'rikenglik institutining ahamiyatini yanada oshiradi. Binobarin, har bir diniy tizim o'zining ijtimoiy mexanizmlari

orqali jamiyatda o‘zaro hamjihatlikni ta’minlashga va axloqiy inqirozlarning oldini olishga xizmat qilishi mumkinligi tadqiqotimizning asosiy xulosalarini tasdiqlaydi.

Natija. O‘tkazilgan qiyosiy tahlillar natijasida zamonaviy jamiyatda din ijtimoiy institut sifatida bir qator o‘ziga xos va tizimli natijalarni namoyon etishi aniqlandi. Birinchidan, Xristianlik diniy instituti zamonaviy dunyoviy jamiyatlarda kuchli ijtimoiy kooperatsiya va volontyorlik harakatlarining asosiy manbai bo‘lib xizmat qilayotgani tasdiqlandi; bu modelda cherkov va unga qarashli tashkilotlar davlatning ijtimoiy funksiyalarini to‘ldiruvchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Ikkinchidan, Buddizm misolida dinning jamiyatdagi barqarorlashtiruvchi roli shaxsning ichki ruhiy muvozanati orqali ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatishga qaratilgani, bu esa aholi zich joylashgan va tezkor o‘zgarayotgan jamiyatlarda "ijtimoiy immunitet" vazifasini o‘tayotgani aniqlandi. Uchinchidan, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, globallashuv sharoitida din instituti o‘zining an’anaviy qobig‘idan chiqib, umuminsoniy axloqiy me’yorlarni, xususan, bag‘rikenglik va ekologik mas’uliyatni shakllantiruvchi universal institutga aylanib bormoqda. To‘rtinchidan, turli diniy tizimlarning ijtimoiy modellari bir-biriga qarama-qarshi emas, balki to‘ldiruvchi xarakterga ega ekanligi, ya’ni Xristianlikdagi ijtimoiy yordam tizimi va Buddizmdagi ruhiy intizom elementlari zamonaviy jamiyatning ma’naviy va moddiy barqarorligini ta’minlashda mushtarak maqsadlarga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslandi. Yakuniy natijalar shuni tasdiqlaydiki, din ijtimoiy institut sifatida jamiyatning madaniy-ma’naviy o‘zligini saqlash bilan birga, dunyoviy davlat tizimida ijtimoiy nazorat va integratsiya jarayonlarining samarali vositasi bo‘lib qolmoqda [9].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, din ijtimoiy institut sifatida zamonaviy dunyoviy davlat bilan ziddiyatga kirishuvchi kuch emas, balki jamiyatning ma’naviy bo‘shlig‘ini to‘ldiruvchi va ijtimoiy nizolarni yumshatuvchi muhim omildir. Globallashuv sharoitida dinlararo muloqotning institutsional darajada rivojlanishi turli madaniyatlar o‘rtasidagi tushunmovchiliklarni bartaraf etish va umuminsoniy qadriyatlarni himoya qilishning yagona yo‘li bo‘lib qolmoqda. Maqolada keltirilgan qiyosiy tahlillar dinning ijtimoiy funksiyalari o‘zgarmas emas, balki zamon talablariga muvofiq yangilanib boruvchi dinamik xarakterga ega ekanligini isbotlaydi. Bu esa kelajakda din ijtimoiy institutini yanada chuqurroq o‘rganish va uning jamiyat taraqqiyotidagi konstruktiv imkoniyatlaridan samarali foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berger P., Lukman T. Reallikning ijtimoiy konstruksiyalanishi: Bilim sotsiologiyasi bo‘yicha traktat. – Moskva: Medium, 1995. – 323 b.
2. Dyurkgeym E. Diniy hayotning elementar shakllari. – Moskva: Kanon+, 2018. – 736 b.
3. Eliade M. Muqaddas va dunyoviy. – Moskva: MDU nashriyoti, 1994. – 144 b.
4. Parsons T. Ijtimoiy harakat tizimi haqida. – Moskva: Akademik loyiha, 2000. – 441 b.
5. Veber M. Tanlangan asarlar: Protestant axloqi va kapitalizm ruhi. – Moskva: Progress, 1990. – 808 b.
6. Xantington S. Sivilizatsiyalar to‘qnashuvi. – Moskva: AST, 2003. – 603 b.
7. Jahon qadriyatlari so‘rovi assotsiatsiyasi (WVS). 7-to‘lqin natijalari (2017-2022). [Elektron resurs]. URL: worldvaluessurvey.org (Murojaat sanasi: 15.05.2024).
8. Pyu tadqiqot markazi (Pew Research Center). Dunyo dinlarining kelajagi: aholi o‘sishi prognozlari, 2010-2050. [Elektron resurs]. URL: pewresearch.org (Murojaat sanasi: 10.05.2024).